

Мирон Капраль

НОВЕ ДжЕРЕЛЬНЕ ВИДАННЯ З ІСТОРІЇ, МОВИ ТА КУЛЬТУРИ ЛЬВІВСЬКИХ ВІРМЕН XVII СТ.

Рец. на: *Tryjarski Edward. Zapisy sądu duchownego Ormian miasta Lwowa za lata 1625–1630 w języku ormiańsko-kipczackim / Polska Akademia Umiejętności; Ormiańskie Towarzystwo Kulturalne. – Kraków, 2010. – 451 s.*

Відомий польський орієнталіст, довголітній редактор “Rocznika Orientalistycznego” (1977–2004) Едвард Триярський, якому через два роки виповниться 90 років, віддавна плідно та системно працює над дослідженням історії, мови, культури та духовної спадщини вірменів Речі Посполитої, і зокрема Львова. Ще у 1960 р. побачив світ його тритомник джерелознавчого й одночасно мовознавчого дослідження “рукописів та діалекту польських вірмен”¹. Упродовж 1968–1972 рр. дослідник видав друком французькою мовою свій монументальний словник вірмено-кипчацької мови, якою у щоденному житті послуговувалися вірмени на території України у середньовічній та ранньомодерній час².

Наприкінці 1960-х років польський дослідник налагодив творчу співпрацю з відомим українським вірменістом Ярославом Дашкевичем. Творчий танDEM українського та польського дослідників активно працював упродовж кількох десятиліть, публікуючи серію статей про актові документи львівських вірмен³, пам’ятки їхньої епіграфіки⁴, історіографічної спадщини⁵. Окремо слід згадати, що у 1982 р. вони спільно опрацювали та описали колекцію кам’яних баб половецького часу, що зберігалися на території Національного заповідника Асканія-Нова на Півдні України⁶.

У першому десятилітті XXI ст. Триярський самостійно видав друком цікавий алхімічний трактат львівського вірменина Анджея Торосовича з першої половини XVII ст.⁷ Врешті, видані ним друком у 2010 р. записи духовного суду львівських вірмен за 1625–1630 рр. є предметом цієї рецензії. Публікований рукопис міститься в цей момент в Архіві польської науки Польської академії наук та Польської академії вмілості (Polska Akademia Umiejętności). На жаль, колекція актових книг та документів львівського вірменського духовного суду ранньомодерного часу не залишилася на місці створення, у львівських збірках, а була розпорошена по приватних колекціях по цілому світу. Значна частина цих документів потрапила до збірок віденських мхітаристів, наприклад актові книги від 1572-го до 1667 р.⁸ Публіковані Триярським записи за 1625–1630 рр. у не-книжному, неспалітуреному вигляді, що нараховували всього 49 аркушів, довгий час зберігалися у приватних архівах відомих польських сходознавців: Маріана Левицького (1908–1955), за походженням львів’янина, що вивіз їх до Польщі у 1946 р. під час переселенських післявоєнних акцій, та Зигмунта Абрагамовича (1923–1990). З передмови до видання ми дізнаємося, що автор не провів звірки *de visu* публікованих документів із книгами, що збереглися у Відні. За його припущенням, у цих книгах за 1625–1630 рр. могли бути лакуни або до них було внесено копії (с. 9)⁹.

Про публіковані документи дослідники знали за публікаціями Маріана Левицького, Ренати Когнової, Ярослава Дашкевича¹⁰, Олександра Гаркавця, починаючи від 50-х років XX ст. Спроби опрацювати рукопис робили в різний час Зигмунт Абрагамович та Тереза Нагородзька-Майхжик, але довести до видавничого втілення не змогли. Проф. Триярський розпочав працю над рукописом у 2005 р. та завершив його друком у 2010 р. Вставки оригінального вірменською мовою допомогли видавцю відчитати та перекласти вірменісти Анджеєм Пісович із Кракова та Піруз Мнацаканян з Єревана. Рецензована книга складається з передмови видавця, тексту документів у транслітерації вірмено-кипчацької мови засобами латинського алфавіту, що передають всі її фонетичні особливості, перекладу документів польською мовою, а також подається факсиміле всіх аркушів рукопису. Науковий апарат видання, окрім передмови, містить детальний покажчик слів та висловів вірмено-кипчацької мови (с. 229–332), покажчики власних імен (с. 333–350) та етнічних і географічних назв (с. 351–356). Характерною особливістю покажчиків є те, що видавець опрацював їх за сторінками рукопису, а не за сторінками власне макета книги.

Слід зазначити, що покажчик слів та висловів вірмено-кипчацької мови виконує, окрім мовознавчої функції, також роль предметно-тематичного покажчика, вичерпно вміщуючи всі слова та правничі терміни, що зустрічаються у тексті. Однак користуватися ним треба з обережністю та деякою незручністю, бо він поданий у транслітерації вірмено-кипчацькою мовою і в ньому немає гасел польською мовою. Таким же чином побудовано й покажчики власних імен та етнічних і географічних назв. За прийнятим Е. Триярським принципом спочатку подавалося ім’я, потім прізвище згаданих у тексті осіб. Тому єпископа Миколая Торосовича в іменному покажчику ми знаходимо не під прізвищем *Torosowicz*, а під гаслом «*Nigoyayos oylu Torosowicz*» (с. 345). Оскільки польський переклад у покажчик не потрапив, тому немає фактично паралельних форм

у дужках, хоча посилання й подаються автором, але стосуються вони тільки транслітерованих варіантів імен та прізвищ вірмено-кипчацькою мовою.

Хронологічні рамки видання охоплюють ключовий період в історії львівських вірмен, коли у Львові у 1627 р. був висвячений на єпископа Миколай Торосович, котрий у 1630 р. прийняв унію вірменської церкви з римо-католицькою церквою. За окресленням видавця, публіковані ним документи стосуються початкової «першої фази конфлікту за унію та проти неї» (с. 12). Низка документів львівського духовного суду у вигляді документів самого суду, внесених документів польського короля, вірменських церковних ієрархів доповнюють та уточнюють перебіг інтенсивних унійних та антиунійних заходів, що відбувалися в той час. Як і кожен духовний суд, вірменський розглядав справи та приймав вироки щодо заповітів на церкви, сімейних розлучень, різних справ та суперечок духівництва, щодо опікунства сиріт тощо.

Вірменський духовний суд у Львові, як не дивно, мав сильний світський характер, оскільки у його складі домінували вірменські старші: два клірики проти чотирьох світських, що разом складали т.зв. Раду старших духовного суду. Вірменські старші часто використовували духовний суд як правову інституцію, в якій вони могли приймати рішення в інтересах всієї вірменської громади, тому багато розглянутих справ інколи виходили поза церковні, духовні рамки¹¹. Наприклад, 4 червня 1625 р. в акти духовного суду було внесено грамоту вірменських старших та всієї громади з протестом проти утисків львівських райців в окремих економічних справах, за якою було уконституйовано колегію 20 представників вірменської громади (с. 153–155).

Невдовзі, 6 лютого 1626 р., вірменські старші утворюють посаду синдика вірменської громади, що мав пильнувати насамперед юридичні відносини з львівськими райцями та містом (с. 156–157). Для нього визначалася висока платня 300 польських злотих, на які він мав утримувати писаря для судових справ. До духовних актів потрапило кілька дозволів вірменських старших на прийняття прибулих до Львова вірмен до «вірменського братства», одночасно з рекомендацією про прийняття до львівського міського права (с. 158, 170–171). Колегія вірменських старших таке право рекомендації до львівського міського права отримала після прийняття у 1616 р. привілею королем Сигізмундом III з посиленням влади вірменських старших із керівництва львівською вірменською громадою¹². 28 квітня 1629 р. в духовні акти був внесений ще один документ світського змісту: Аведика Бернатовича було обрано збирачем податків у вірменській громаді (с. 204).

Вірменський духовний суд переважно був зосереджений на справах всередині вірменської громади, серед його документів майже немає справ, що стосувалися представників інших національних громад Львова. Так, в одному з документів фігурує борг на суму 44 польських злотих 15 грошів Софії Грегоровни, вдови Юрка Аксентовича, русину, діяльному члену Ставропігійського братства Габрієлю Лангишу (у покажчику: *Gabriel Langis*). Цікаво, що Лангиш, кам'яниця котрого була у вірменському сусідстві, у той час був активним кредитором вірменських купців. Так, відомо про борг перед ним у 1630 р. Івашка Вартерисовича на суму 1161 польський злотий¹³.

Окремі документи містять львівські топонімічні назви, як-от: город Скалка, розташований на Підзамчі, під Високим замком (с. 172, 177), кам'яниця Кумельовська в середмісті (с. 150), млин Тлумачовський (с. 159), руський монастир (с. 172, 177). В останньому випадку видавець не зазначив, що йшлося про монастир Св. Онуфрія на підзамчанській території. Загалом у тексті інколи бракує коментарів, що дозволили б ідентифікувати власні назви, пояснити ті чи інші терміни тощо. Наприклад, варто було ідентифікувати та зіставити імена і прізвища вірменських старших за недавно виданим реєстром львівських урядників, де також виокремлено й вірменських старших¹⁴. В елекційних реєстрах львівського магістрату вони записані у латинській мовній формі, а в актах духовного суду, записи якого велися вірмено-кипчацькою мовою, ці ж особи дуже рідко зустрічаються за цими прізвищами, інколи тільки за іменами, а найчастіше – в патронімічній формі: ім'я, він же син такого-то батька. На жаль, в іменному покажчику при вибірковій звірці гасел з текстом трапляються окремі помилки, описки та неточності. Так, у покажчику немає таких осіб, як *“ianniū holub ohlu”* (с. 46, 65), *“ivaško k'ievorovic”* (с. 46). В іменному покажчику *“Misk'o”*, щодо якого подано згадки на сторінках рукопису “60, 7”, зустрічається тільки на першій з них.

Як досвідчений орієнталіст-мовознавець, Е. Триярський зразково видав тексти львівського вірменського духовного суду з мовознавчої точки зору. У передмові та в покажчиках видавець переконливо показав масштабні запозичення з польської та латинської мов, які стали характерними для ділової мови львівських вірмен у першій половині XVII ст. Ось характерний приклад вірмено-кипчацької мови того часу: *“χausi dek'retñiy ek'i s'ronada za pravo priniat ettilar / цей декрет обидві сторони прийняли за право”* (с. 85). Як бачимо, близько половини слів, насамперед правових термінів, мали польське чи латинське походження.

Побіжний аналіз вірмено-кипчацької мови документів, опублікованих Е. Триярським, також виявляє велику кількість і українізмів, зумовлених впливом розмовної української/руської мови, хоч видавець про це окремо не наголошує. Наприклад, *“k'orol”* (с. 267), *“maystèr”* (с. 276), *“milostivi”*

(с. 277), “*bratërstvo*” (с. 239), “*sviy*” (с. 310), “*sviatiy*” (с. 310) та ін. Місцевого українського походження були численні імена вірмен: Андрій, Юрко, Місько, Івашко, Федько, Васько, Стецько тощо.

Резюмуючи рецензію на книжку проф. Едварда Триярського, хочу наголосити на тривалій науковій вартості публікованих документів львівського вірменського суду за 1625–1630 рр. Проте вони складають невелику частину збережених джерел цього типу. Отже, для майбутніх поколінь сходознавців-вірменологів як у Польщі, так і в Україні зроблено добрий науковий почин.

¹ *Tryjarski E. Ze studiów nad rękopisami i dialektem kipczańskim Ormian polskich. Cz. 1–3. – Warszawa, 1960.* Рецензією на це видання в Україні відгукнувся Ярослав Дашкевич (Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР. – Київ, 1962. – № 1. – С. 73–74).

² *Tryjarski E. Dictionnaire arméno-kiptchak d’après trois manuscrits des collections viennoises. T. 1, fasc. 1–4. – Warszawa, 1968–1971.* Цей словник також став предметом прискіпливого рецензійного аналізу Я. Дашкевича, див.: Я.Д. [Дашкевич Я.] [Рец. на кн.:] *Tryjarski E. Dictionnaire arméno-kiptchak d’après trois manuscrits des collections viennoises. T. 1, fasc. 1–3. – Warszawa, 1971* // Архіви України. – Київ, 1971. – № 3. – С. 98–99; *Його ж.* [Рец. на кн.:] *Tryjarski E. Dictionnaire arméno-kiptchak d’après trois manuscrits des collections viennoises. T. 1, fasc. 1–4: A–Ž. – Varsovie, 1968–1972. – 914 p.* // *Revue des Études Arméniennes. N. S. – Paris, 1972. – T. 9. – p. 466–470;* *Дашкевич Я., Филоненко В.* [Рец. на кн.:] *Tryjarski E. Dictionnaire arméno-kiptchak d’après trois manuscrits des collections viennoises. T. 1, fasc. 1–4: A–Ž. – Varsovie, 1968–1972. – 914 p.* // *Советская тюркология. – Баку, 1974. – № 1. – С. 103–105.*

³ *Договор Н. Торосовича с львовскими и каменецкими армянами 1627 г. как памятник армяно-кыпчакского языка* // *Rocznik Orientalistyczny. – Warszawa, 1969. – T. 33, z. 1. – S. 77–96;* *Армяно-кыпчакские предбрачные договоры со Львова (1598–1638 гг.)* // *Rocznik Orientalistyczny. – Warszawa, 1970. – T. 33, z. 2. – S. 67–107;* *Армяно-кыпчакский документ из Константинополя 1618 г.* // *Folia Orientalia. – Kraków, 1970. – T. 11 (1969). – S. 123–137;* *Армяно-кыпчакские долговые обязательства из Эдирне (1609 г.) и Львова (1615 г.)* // *Rocznik Orientalistyczny. – Warszawa, 1974. – T. 37, z. 1. – S. 49–60;* *Армяно-кыпчакское завещание из Львова 1617 г. и современный ему польский перевод* // *Rocznik Orientalistyczny. – Warszawa, 1974. – T. 36, z. 2. – S. 119–131;* *Древнейший армяно-кыпчакский документ из львовских коллекций (1583 г.) и изучение билингв предбрачных договоров львовских армян* // *Rocznik Orientalistyczny. – Warszawa, 1975. – T. 37, z. 2. – S. 33–47;* *Армяно-кыпчакские денежные документы из Львова (конец XVII в. – 1675 г.)* // *Rocznik Orientalistyczny. – Warszawa, 1978. – T. 40, z. 1. – S. 49–69;* *Пять армяно-кыпчакских документов из львовских коллекций (1599–1669 гг.)* // *Rocznik Orientalistyczny. – Warszawa, 1978. – T. 39, z. 1. – S. 85–132.*

⁴ *Армяно-кыпчакская надпись из Львова (1609 г.) и вопросы изучения средневековых памятников армянской эпиграфики* // *Rocznik Orientalistyczny. – Warszawa, 1973. – T. 35, z. 2. – S. 123–135.*

⁵ «*La Chronique de Pologne*» – un monument arméno-kiptchak de la première moitié du XVIe siècle // *Rocznik Orientalistyczny. – Warszawa, 1981. – T. 42, z. 1. – S. 5–26;* «*La Chronique de Venise*» // *Rocznik Orientalistyczny. – Warszawa, 1989. – T. 46, z. 1. – S. 5–62, 20 s. il.*

⁶ *Каменные бабы причерноморских степей. Коллекция из Аскании-Нова / Pol. Akad. Nauk. Inst. Historii Kultury Materialnej. – Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk; Łódź: Ossolineum; WAN, 1982. – 231 s., 68 s. il.*

⁷ *Tryjarski E. Armeno-Kipchak texts in the Alchemical treatise by Andrzej Torosowicz (17th Century) / Edward Tryjarski. Warsaw, 2005.*

⁸ *Див. останній опис: Гаркавец А.Н. Кипчакское письменное наследие. Т. 1: Каталог и тексты памятников армянским письмом. – Алматы, 2002. – С. 146–147.*

⁹ Тут і надалі в дужках подаються сторінки рецензованої книжки.

¹⁰ *Кілька документів за 1625 р. з цього рукопису Е. Триярського опублікував спільно з Я. Дашкевичем: Три армяно-кыпчакских записи Львовского армянского духовного суда 1625 г.* // *Rocznik Orientalistyczny. – Warszawa, 1979. – T. 41, z. 1. – S. 57–80.*

¹¹ *Про правову боротьбу вірменських старших проти львівського магістрату див.: Капраль М. Національні громади міста Львова XVI–XVIII ст. (соціально-правові взаємини). – Львів, 2003. – С. 159–198.*

¹² *Привілеї національних громад міста Львова (XIV–XVIII ст.) / Упор. М. Капраль. – Львів, 2000. – С. 312–313.*

¹³ *Капраль М. Національні громади міста Львова XVI–XVIII ст. (соціально-правові взаємини). – С. 181.*

¹⁴ *Kapral Myron. Urzędnicy miasta Lwowa w XIII–XVIII wieku (= Spisy urzędników miejskich z obszaru dawnej Rzeczypospolitej, Śląska i Pomorza Zachodniego, t. VII: Ziemia Ruskie, z. 1: Lwów). – Toruń, 2008.*